

استاد ESTAD

ESKİ TÜRK EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

[Journal Of Old Turkish Literature Researches]

E-ISSN: 2651-3013

DOI Number: 10.58659/estad.1349650

Cilt: 6 Sayı: 3 Eylül 2023

ss. 719-735

Makalenin Geliş

Tarihi

25/08/2023

Makalenin

Kabul Tarihi

24/09/2023

Yayın Tarihi

30/09/2023

ÖLÜM ACISININ BULUŞTURDUĞU İKİ ANNE ŞAİR: SIRRÎ RÂHİLE HANIM'IN VE ÂDİLE SULTAN'IN ÇOCUKLARI İÇİN YAZDIĞI MERSİYELER

Gökçehan Aysel YILMAZ¹

ÖZET

Klasik Türk edebiyatında, peygamberler, Hz. Hüseyin ve Kerbelâ şehitleri gibi din büyükleri, padişahlar, yöneticiler, aile, akraba vb. kişi /kişilerin ölümünün ardından yazılan; ölen kişinin övgüsünü, geride kalanın ise hüznünü yansıtan şiirlere mersiye denilmektedir. Mersiyeler, aile ve yakın çevreden bir kişinin ölümü üzerine yazıldığında; ölüm acısı daha içten bir üslupla dile getirilmektedir. XIX. yüzyıl kadın şairlerinden Sırrî Râhile Hanım'ın (ö. 1877) ve Âdile Sultan'ın (ö. 1899) divânlarında, genç yaşta ölen çocukları Rifat ve Hayriye Sultan için yazdıkları mersiyeler bulunmaktadır. Âdile Sultan, vefat eden aile üyelerinin anısına kaleme aldığı "İftirak-nâme"sinde de kızının hatırasına yer vermektedir. Bu manzumeler, iki şair annenin kaleminden çıkmaları, anne-çocuk arasındaki sevgi bağının içtenliğinin ifade edilmesi, ölümün yarattığı üzüntünün o kişinin annesi üzerindeki derin etkisinin vurgulanması gibi sebeplerle; edebiyat tarihi içerisinde farklı bir yere konumlanmaktadır. Çalışmada, aynı yüzyılda yaşayan iki anne şairin çocukları için yazdığı mersiyeler; içerik özellikleri ve barındırdıkları dinî-tasavvufî temalar bağlamında incelenmektedir. Söz konusu mersiyelerde, bu türün geleneği doğrultusunda dünyanın fani oluşu, ölümün kaçınılmazlığı, kaza ve kadere boyun eğme gibi dinî unsurlar yer almıştır. Özellikle Sırrî Râhile Hanım'ın mersiyesinde ney, şem, pervâne, hum-hâne, melâmet, Hallâc-ı Mansûr'un darağacı, melâmet hırkası, üryan olmak, ehl-i aşk gibi remizler sıklıkla

¹ Dr., Eski Türk Edebiyatı, gokcehanagaoglu@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-3815-135X

kullanılarak daha yoğun bir tasavvufi anlam oluşturulmuştur. Şairler, ölen çocuklarının güzel özelliklerini anlatmış; onlarla ilgili benzetme ilgileri kurmuşlardır. Mersiyelerin son bölümlerinde ise çocukların geride bıraktığı annelerinin vaziyetinden bahsedilmiş; bu ölümlerden alınacak ibretler sıralanarak onların ruhlarına dualar edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk Edebiyatı, XIX. Yüzyıl, Mersiye, Sırrî Râhile Hanım, Âdile Sultan

THE COMMON DEATH PAIN OF TWO MOTHER POETS: ELEGIES FOR THEIR CHILDREN-SIRRÎ RÂHILE HANIM AND ÂDILE SULTAN

ABSTRACT

The poems that reflect the praise of the deceased and the sadness of the rest are called elegies. In classical Turkish literature, these poems, prophets, Hz. Religious elders such as Huseyin and Karbala martyrs, sultans, administrators/ statesman, family, relatives etc. It is written after the death of the person/persons. When elegies are written on the death of a person from the family and close circle; the pain of death is expressed in a more sincere style. There are elegies written by Sırrî Rahile Hanım (d. 1877) and Adile Sultan (d. 1899), who are women poets of the XIX.th century, for their children, Rifat and Hayriye Sultan, who died at a young age. Âdile Sultan also remembers her daughter again in the poem "İftirak-nâme", which she wrote in memory of her deceased family members. These poems by two mother poets express the sincerity of the bond of love between mother and child, emphasize the deep impact of the sadness caused by death on that person's mother; it is positioned in a different place in the history of literature. In the study, elegies written by two mother poets living in the same century for their children; are examined in the context of their content features and the religious-mystical themes they contain. In these elegies, in line with the tradition of this genre, religious elements such as the mortal nature of the world, the inevitability of death, accident and submission to fate took place. Especially in the elegy of Sırrî Râhile Hanım, a more intense Islamic mystical meaning has been created by frequently using remnants such as "ney" (nay), "şem" (fire), "pervane", "hum-hane", "melamet" (malama), "Hallâc-ı Mansûr's darağacı (gallows)", "melamet hırkası" (malama dervish coat), "üryan olmak" and "ehl-i aşk". The mother poets described the beautiful features of her dead children in these poems. The poets have established analogy interests in these poems about them. In the last parts of the elegies, the situation of the mothers left behind by the children is mentioned. And In the last parts of these poems, the lessons to be taken from these deaths are listed and prayers are made for their souls.

Keywords: Classical Turkish Literature, XIX.th Century, Elegy, Sırrî Rahile Hanım, Adile Sultan

GİRİŞ

Ölüm, insanoğlunun üzerinde fazlasıyla düşündüğü, ancak gerçekleşmemesi için çare bulamadığı bir son ve “zamanı belli olmayan ve üstesinden gelinemeyen saklı varlık imkânıdır” (Özgürbüz, 2021, s. 232). Bir yaşamın bitişi, ölenin geride bıraktığı kişiler tarafından acıyla, üzüntüyle karşılanmakta; bu duyguların dışa vurumu pek çok şekilde gerçekleşmektedir. Ölümün Klasik Türk Edebiyatı’ndaki en dikkat çekici tezahürü ise, ölenin ardından söylenen hüznün ve övgü dolu şiirleri ifade eden mersiyeler olmuştur. Kâbil’in Hâbil’i öldürmesinin ardından Hz. Âdem’in söylediği şiirin, ilk mersiye olduğu kabul edilmiş; Klasik Türk Edebiyatı tarihi içerisinde ise bu türün ilk örneği olarak, XIV. yüzyılda Ahmedî’nin (ö. ?) Aydınogulları Beyliği’nden Hamza Bey (ö. 1381’den önce) için kaleme aldığı terkîbibent (Gülüm, 2023) kaydedilmiştir. Ölümün verdiği üzüntü, ölenin iyi özellikleri gibi lirik duyguları ve ölümün Allah’tan geldiği, kadere rıza gösterme, dünyanın faniliği, ölenin geride kalanlarına metanet dileme, ölenin ruhuna dualar etme gibi dinî unsurları içeren mersiyeler; Hz. Peygamber başta olmak üzere dinî büyükler, Hz. Hüseyin ve Kerbelâ şehitleri, padişahlar ve kimi yöneticiler, aile, akraba vb. yakın çevreden kişiler için yazılmıştır². Bunun yanı sıra, en bilineni XVI. yüzyılda Meâlî’nin (ö. 1535-1536) kedisine yazdığı murabba (İsen, 1994: 138-142) olmak üzere hayvanlar için yazılmış mersiye örnekleri de bulunmaktadır.

Aile bireyleri, akrabalar ve diğer yakınlar için yazılan mersiyelerde; şairlerin, hüznelerini daha içten bir biçimde dile getirdiği görülmektedir. Özellikle genç yaşta vefat eden kardeş, çocuk, torun ve yeğen gibi aile çevresinden bireyler için yazılan şiirlerde duyulan acının büyüklüğü daha yoğun yansıtılmaktadır. XIV. yüzyıl şairlerinden Şeyyad Hamza’nın (ö. 1348’den sonra) kızı Aslı Hatun, XVI. yüzyıl şairlerinden Fevrî’nin (ö. 1571) kızı Emetullah, XVII. yüzyıl şairlerinden Fevzi’nin (ö. 1571) kızı, XVIII. yüzyıl şairlerinden Sâkîb Dede’nin (ö. 1735-1736) kızı Halime ve Diyarbakırlı Hâmî’nin (ö. 1747) kızı Hatice, Anadolu’da farklı dönemlerde yaşanan veba salgınlarında hayatlarını kaybetmişler; onların ardından şair babaları mersiyeler kaleme almışlardır (Kazan Nas, 2021: 405-411). XV. yüzyıl şairlerinden Cem Sultan (ö. 1495) oğlu Oğuz Han için (Ersoylu, 1981: 59-62), Karamanlı Aynî (ö. ?) oğlu Sâlim için (Mermer, 2020: 223-224) ve Amasyalı Münîrî (ö. 1521?) oğulları Ali, Ferah ve “ikinci Belkıs” diye andığı kızı için (Ersoy, 2017: 125-128) mersiyeler yazmışlardır. XVI. yüzyıl şairlerinden Cinânî’nin (ö. 1595) oğlu Abdülbâki’ye (Okuyucu, 1996: 448-449), Hüdâyî-i Kadîm’in (ö. 1584) oğlu Muhammed’e

² Mersiyeler hakkındaki bilgiler şu kaynaklardan derlenerek yazılmıştır (Mengi, 1983; İsen, 1994; Toprak, 2004; Mermer ve Koç Keskin, 2005; Canım, 2016).

(Demiralay, 2007: 100-101), Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi'nin (ö. 1574) oğlu Ahmed Çelebi'ye (Sungurhan, 2017: 67) vefatlarının ardından yazdıkları manzumeler bulunmaktadır. XVII. yüzyıl şairlerinden Riyâzî (ö. 1644) iki oğluna (Açıkgöz, 1990: 112-118), Azmi-zâde Hâletî (ö. 1631) oğlu Abdülkadir'e (Kaya, 2017: 170-172) ve Süheyli (ö. 1633-1634) Fatma adını taşıyan iki kızına (Harmancı, 2017: 122, 129) mersiyeler yazmışlardır. XVIII. yüzyıl şairlerinden Arpaemîni-zâde Mustafâ Sâmi (ö. 1734), vefat eden kızları Afife ve Zelihâ için (Kutlar Oğuz, 2017: 150, 189-190) tarihler düşürmüştür. XIX. yüzyıl şairlerinden Recâi-zâde Mahmud Ekrem'in (ö. 1914) vefat eden çocukları Pirâye (Sazyek vd., 2014) ve oğlu Nijad için (Parlatır, 2004: 433) yazdığı şiirleri; ayrıca oğlu Nijad'a adanan "Nijâd Ekrem" (Sazyek vd., 2014) adını taşıyan iki ciltlik bir eseri bulunmaktadır. Çağdaş şairlerden Âkif Paşa'nın (ö. 1845) kızı Atiyye Fatıma için (Gariper, 2005); Süleyman Seniğ'in (ö. 1900) oğlu Muhammed Ali için (Okuyay, 2005: 62-63), Kaytaz-zâde Mehmed Nâzım Efendi'nin (ö. 1924) oğlu Gâlib için (Fedai ve Azgın, 1993: 182) ölümlerinin üzerine yazdıkları manzumeler vardır. XIX. yüzyıl şairlerinden Yenişehirli Avnî (ö. 1883) önce eşi Emine Hanım'ı, ardından oğlu Hüsameddin'i kaybetmiş; bu ölümlerin anısına Emine Hanım'ın dilinden bir tarih manzumesi (Turan, 1998: 670-671) yazmıştır. XIX. yüzyılın sonu XX. yüzyılın başında yetişen şairlerden Yusuf Ziyâ Yozgadî (ö. 1918), ilk çocuğu Mehmed Âsım'ın ve en küçük çocuğu Yusuf Celâleddin'in vefatları üzerine "Temâşâ-yı Celâl-i Hudâ" (Özger, 2011) ve "Vâveylâ-yı Peder Yâhûd Evlâd Acısı" (Ekinci, 2016) isimli manzum-mensur karışık iki müstakil eser kaleme almış; onunla aynı dönemde şiirler yazan Yozgatlı Mehmed Sâid Fennî (ö. 1918), oğulları Muhammed Ârif ve Mehmed Âkif için mersiyeler (Ergin, 1996) yazmıştır.

XVI. yüzyıl şairlerinden Cinânî (ö. 1595) art arda kaybettiği kardeşlerinin vefatına duyduğu üzüntüden bir kasidesinde bahsetmiş (Okuyucu, 1996: 33); XVI. yüzyılın sonu XVII. yüzyılın başında yaşayan Bağdatlı Zihni (ö. 1614-1615), kardeşleri Halil ve Celil için (İsen, 1994: 497-499) mersiyeler yazmıştır. XVII. yüzyıl şairlerinden Nâ'îli-i Kadîm (ö. 1666) erkek kardeşi için (İpekten, 2019: 237-244), Râmî, (ö. 1640) veba salgını nedeniyle hayatını kaybeden üç kız kardeşi (Hamami, 2001: 208-209; Kazan Nas, 2021: 411-412) ve onlardan yıllar sonra vefat eden diğer kız kardeşi Betül (Hamami, 2001: 284) için, Hüsâm-zâde Feyzî (ö. ?) erkek kardeşi Zekâi için (Gülнар, 1996: 121-123) mersiyeler kaleme almışlardır. XIX. yüzyıl şairlerinden Şeref Hanım'ın (ö. 1861) erkek kardeşi Mehmed Nâ'îli'ye (Arslan, 2018a: 200-202); Leylâ Hanım'ın (ö. 1848) erkek kardeşi Hâlid Efendi'ye (Arslan, 2018b: 86-87) yazdığı mersiyeler bulunmaktadır.

XIX. yüzyıl şairlerden Yenişehirli Avnî'nin (ö. 1883) yeğeni Ahmed Hayrüddin Bey'e (Turan, 1998: 651), Âkif Paşa'nın (ö. 1845) (Garişper, 2005) torununa ve XX. yüzyılın başlarında yaşayan şairlerden Ziver Paşa-zâde Yusuf Bahâeddin'in (ö. 1916) torunu Sünûsî'ye (Kayaokay, 2019) yazdıkları mersiyeler vardır.

XIX. yüzyıl şairlerinden Sırrî Râhile Hanım'ın oğlu Rifat'a (Açıl, 2005: 149-152) ve Âdile Sultan'ın kızı Hayriye Sultan'a (Özdemir, 1996: 255-256) adadığı mersiyeler ise, şair anneler tarafından çocuklarına yazılmış şiirler olup bu özellikleri ile Klasik Türk Edebiyatı'nda ayrı bir yere sahiptirler. Çalışmada, aynı yüzyılda yaşayan iki anne şairin çocukları için yazdığı mersiyeler; içerik özellikleri ve barındırdıkları dinî-tasavvufî temalar bağlamında incelenmektedir.

1. Sırrî Râhile Hanım ve Âdile Sultan'ın Dîvânlarında Mersiyeler

Sırrî Râhile Hanım, 1814 yılında Diyarbakır'da doğmuştur. Tâhir Ağa-zâde Bekir Bey'le evlenmiş; bu evlilikten sekiz yaşında vefat eden oğlu Rifat, Bağdat'ta Müntefik Sancağı muhasebesini yürüten oğlu Mehmed Emîn ve kızı Nihal doğmuştur. 1873 yılında İstanbul'a gelen şair, Yusuf Kâmil Paşa'nın³ davetlisi olarak ömrünün sonuna kadar bu şehirde kalmıştır. 1877 yılında vefat etmiş, İstanbul'da Edirnekapı civarındaki Kadiri Dergâh'ına defnedilmiştir (Beysanoğlu, 1957: 27; İnal, 1969: 1698; Açıl, 2005: 6-12; Alkan İspirli, 2007: 111-115; Saraç, 2016: 666). Tek eseri olan dîvânında, kendisi gibi şair olan ablası Hatice İffet Hanım⁴ ile müşterek bir gazeli bulunmaktadır (Açıl, 2005: 215). Dîvânındaki diğer mersiye ise intisap ettiği şeyhi Seyyid Ahmed Çelebi'nin⁵ ölümü üzerine yazılmıştır. (Açıl, 2005: 123-126)

Âdile Sultan, Sultan II. Mahmûd'un (ö. 1839) kızı olup Osmanlı hanedanının divan sahibi tek kadın şair üyesidir. 1826 yılında doğan Âdile Sultan, iyi bir

³ Yusuf Kâmil Paşa, 1829 yılında Dîvân-ı Hümâyun Kalemî'nde memur olarak devlet hizmetine girmiş; 1863 yılında sadrazamlığa kadar yükselmiştir. Kültürel faaliyetlere büyük önem veren Paşa, Fenelon'un "*Les adventures de Telemaque*" adlı eserini "*Tercüme-i Telemak*" adıyla Türkçeye tercüme etmiştir. 1876 yılında vefat etmiştir. Hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Beyoğlu, 2001).

⁴ Hatice İffet Hanım, 1860 yılında Diyarbakır'da vefat etmiştir. Bursalı Mehmed Tâhir'in aktardığına göre divân sahibidir (Saraç, 2016: 752).

⁵ Seyyid Ahmed Çelebi, Rûmiye Şeyhi Aziz Mahmud Urmevî'nin soyundan gelmektedir. Diyarbakır'da doğmuştur. Babası İsmail Çelebi'den sonra tarikatlarının varlığını devam ettirmiştir. Pek çok bestesi bulunup bunların büyük bir kısmı musikî mecmualarında kayıtlıdır (Korkusuz, 2005: 26).

eğitim almış ve 1845 yılında Mehmed Ali Paşa⁶ ile evlenmiştir. Âdile Sultan dört çocuk dünyaya getirmiş; bu çocukların üçü çok küçük yaşta vefat etmiştir. Şairin büyüdüğünü gördüğü tek çocuğu Hayriye Sultan ise 1865'te İşkodralı Mustafa Şerif Paşa'nın (ö. 1860) oğlu Ali Rıza Bey'le⁷ evlenmiş, 1869 yılında vereme yakalanarak vefat etmiştir. Aynı yıl önce eşini sonra kızını kaybeden Âdile Sultan, bu tarihten sonra tasavvufa yönelmiş; Nakşibendî şeyhi Ali Efendi'ye intisap ederek hayatını hayır işlerine vakfetmiştir. 1899 yılında vefat etmiş; Eyüp'teki Hüsrev Paşa Türbesi'nde eşinin ve çocuklarının yanına defnedilmiştir (Azamat, 1988: 383; Mazdak, 2000; Saraç, 2016: 758-759; Kolay, 2017; Çakıroğlu, 2020: 199, 203). Âdile Sultan'ın tek eseri olan divânında Hz. Hüseyin ve Kerbelâ şehitlerine yazdığı bir mersiyesi ve Şeyh Ali Efendi'nin vefatına düşürdüğü manzum bir tarihi bulunmakla birlikte; en içten duygularını aile üyeleri için yazdığı mersiyelerde dile dökmüştür. Kızı Hayriye Sultan'a yazdığı mersiye yanısıra kardeşi Sultan Abdülaziz'in (ö. 1876), eşi Mehmed Ali Paşa'nın ve eşinin ilk evliliğinden olan oğlu Edhem Paşa'nın, yeğenleri/ Sultan Abdülmecid'in kızları hanım sultanlar Fâtıma (ö. 1884), Refia (ö. 1880), Münire (ö. 1862), Nâile (ö. 1882) ve Behice'nin (ö. 1876), yeğeni/ Sultan Abdülaziz'in oğlu Şehzâde Mahmud Celâleddin Efendi'nin (ö. 1888) ölümleri üzerine kaleme aldığı manzumeleri vardır. Şairin "*Tahassür-nâme*" ve "*İftirak-nâme*" başlıklarını taşıyan, vefat eden aile üyelerinin anısına yazılmış iki şiiri daha mevcuttur. "*Tahassür-nâme*"de (Özdemir, 1996: 257-267) babası Sultan II. Mahmûd'un, annesi Zernigâr Kadın'ın, kız kardeşleri Mihrimâh (ö. 1838), Atiyye (ö. 1850) ve Hatice Sultanların; "*İftirak-nâme*"de (Özdemir, 1996: 268-270) ise çocuk yaşta kaybettiği annesinden ve babasından başlayarak, ağabeyi Sultan Abdülmecid'in (ö. 1861), eşi Mehmet Ali Paşa'nın, kızı Hayriye Sultan'ın ve kardeşi Sultan Abdülaziz'in kayıplarının ardından duyduğu üzüntüyü dile getirmektedir. Âdile Sultan'ın bu şiirleri, şairin yaşam öyküsünün kendi beyitlerinden aktarımı niteliğindedir.

Sırrî Râhile Hanım'ın çalışmaya konu olan mersiyesinde ölen oğlu Rifat'ın adı zikredilmemekte⁸, kendisinden "ciğerpârem" ifadesiyle bahsedilmektedir.

⁶ Mehmed Ali Paşa, 1828 yılında Enderun'a girmiş, Sultan Abdülmecid'in cülusunun ardından mirlivalık rütbesine yükseltilmiştir. 1852 yılında sadrazam olmuş; bu tarihten sonra Mustafa Reşid Paşa ile aralarında siyasi bir rekabet yaşanmıştır. 1869 yılında vefat etmiştir. Hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Sunay, 2019).

⁷ Ali Rıza Bey, İşkodralı Mustafa Şerif Paşa'nın en küçük oğlu olup Şûrâ-yı Devlet üyesidir (Bilge, 2020: 345)

⁸ Sırrî Râhile Hanım'ın bu manzumeyi hangi çocuğuna yazdığı konusunda çeşitli görüşler vardır. İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal, söz konusu mersiye kızı için yazdığını belirtmektedir (1969: 1698). Ali Emiri Efendi ise, 1844 yılının nevrüzünden birkaç gün önce şairin sekiz yaşındaki oğlu Rifat'ın vefat ettiğini, bu mersiye onun için kaleme alındığını bildirmektedir (1335'ten aktaran Ertek Morkoç, 2009: 174). Sırrî Râhile Hanım'ın divânının müstensihi de olan

Tercî-bent nazım biçimi ile oluşturulan bu mersiye, aruzun “*Mefâ’ilün/ Mefâ’ilün/ Mefâ’ilün/ Mefâ’ilün*” kalıbı ile yazılmıştır. Âdile Sultan’ın kızı için yazdığı bahsi geçen mersiye ise “*Mersiyye Der Hakk-ı Hayriyye Sultân*” başlığını taşımaktadır⁹. Murabba nazım biçimindeki bu mersiye’nin vezni “*Fâ’ilâtün/ Fâ’ilâtün/ Fâ’ilâtün/ Fâ’ilün*”dür.

Şairlerin çocukları için yazdığı mersiyelerde dünyanın faniliği, emr-i Hak, kaza, kader gibi dinî unsurlar ve ney, şem, pervâne, hum-hâne, melâmet, Hallâc-ı Mansûr’un darağacı, melâmet hırkası, üryân olmak, ehl-i aşk gibi tasavvufî kavramlar yer almakta; Rifat’ın ve Hayriye Sultan’ın güzel özellikleri anlatılarak onlarla ilgili benzetme ilgileri kurulmaktadır. Mersiyelerin son bölümlerinde ise çocukların geride bıraktıkları annelerinin vaziyetinden bahsedilmekte; bu ölümlerden alınacak ibretler sıralanarak onların ruhlarına dualar edilmektedir. Söz konusu mersiyeler, “Dünyanın Faniliği/ Ölümün Kaçınılmaz Oluşu”, “Kaza ve Kadere Boyun Eğme”, “Ölen Kişinin Özellikleri/ Benzetildiği Unsurlar”, “Ölen Kişinin Yakınları”, “İbret” ve “Dua” başlıkları altında incelenebilmektedir¹⁰.

1.1. Dünyanın Faniliği/ Ölümün Kaçınılmaz Oluşu

Sırrî Râhile Hanım ve Âdile Sultan, mersiyelerine dünyanın fânî oluşundan, herkesin bir gün öleceğinden bahsederek başlamışlardır. Sırrî Râhile Hanım, “hasm-ı cânân” olan, merhamet nedir bilmeyen fânî dünyadan feragat ettiğini söylemektedir. Âdile Sultan ise dünyaya gelenin elbet bir gün göçeceğinin bilindiğini belirtmekte; ama yine de o gencin, o meleşin cennete gitmesine “âh” çekmektedir.

Ferâgat gelmişim fânî cihândan hasm-ı cânândır

Ne bilsin mihrîbânlık resmin ol kim aslı nâdândır (I. Bend) (Açıl, 2005: 149)

Ali Emîri Efendi, mersiye’nin başına şu notu düşmüştür: “1260 târihinde nevrûz-ı sultâniden birkaç gün evvel Rifat Beg nâmında bir oğlu henüz sekiz yaşında iken vefât eylediğinden deryâyı ye’s ve mâteme mustagrak olduğu bir zamânda ve vâlihâne ve mütehayyirâne bir sûrette yazdığı terci-i bend-i dil-sûzdur. Şâ’ire-i müşârün ileyhâ bu terci-i bendi yazdığı vakt otuz yaşında idi. Her tarafda meşhûr ve ekser mecmû’alarda muharrerdir” (Açıl, 2005: 149). Bu durumda divânî istinsah eden ve kendisi de Sırrî Râhile Hanım gibi Diyarbakırlı olan Ali Emîri Efendi’nin verdiği bilgilerin doğru olması kuvvetle muhtemeldir.

⁹ Çalışmada Âdile Sultan’ın “*Mersiyye Der Hakk-ı Hayriyye Sultân*” başlıklı mersiyesinin yanı sıra, “*İftirak-nâme*”nin Hayriye Sultan’dan bahseden beyitlerine de konu bütünlüğünün sağlanması adına yer verilmektedir.

¹⁰ Çalışmanın alt başlıklarında kronolojik sıraya uyularak önce Sırrî Râhile Hanım’ın 1844 yılında kaleme alınan mersiyesinin; ardından Âdile Sultan’ın 1869 yılında vefat eden Hayriye Sultan için yazdığı mersiyesinin ilgili mısralarına yer verilmektedir.

Gerçi dünyâya gelen ma'lûmdur elbet göçer

Âh kıldı ol civân ü ol melek Adn'e sefer (I. Bend) (Özdemir, 1996: 255)

1.2. Kaza ve Kadere Boyun Eğme

Sırrî Râhile Hanım ve Âdile Sultan mersiyelerinin aşağıdaki mısralarında çocuklarının acısı karşısında Allah'a sığınmakta, kaderin hükmünü kabullenmektedir. Sırrî Râhile Hanım, mersiyesinin altıncı bendinde "ciğerpâre"si Rifat'ın kaza okuna siper olduğunu; Allah'ın takdirinin yerini bulduğunu söylemektedir. Ruh kuşu, kanatlarını açıp cennet bağına gitmiş; ölüm, bu güçsüz anneye merhamet etmeyerek yakıp yandırmıştır. Şair, acısı büyük olsa da kaza ve kadere boyun eğmektedir.

Kazâ peykânına nâgâh ciğerpârem siper oldu

Nişâna uğradı takdir-i Rabbânî yerin buldu

Açıp per murg-ı rûhı bâg-ı firdevse revân oldu

Terahhum etmedi bu nâtüvânı yaktı yandırdı (VI. Bend) (Açıl, 2005: 151-152)

Âdile Sultan, mersiyesinin birinci ve ikinci bentlerinden alınan aşağıdaki mısralarda Allah'tan kendisine sabırlar vermesi için dualar etmektedir. Ölümün kader hükmü olduğunu bildiğini ifade etmekte ama "gitti Hayriyye'm kızım" diyerek feryat etmektedir. Allah'ın emrine ezelden beri çare yoktur; şair, "ağla çeşmim ağla" feryatlarıyla Allah'ın rahmetini istemektedir.

Sabrını lutf it ilâhi çün budur hükm-i kader

Gitdi Hayriyye'm kerimem derdi geçdi câna âh (I. Bend)

Çâre yok bu yolda emr-i Hak ezelden bu ana

Ağla çeşmim ağla feryâd eyle rahm itsün Hudâ (II. Bend) (Özdemir, 1996: 255)

1.3. Ölen Kişinin Özellikleri/ Benzetildiği Unsurlar

Sırrî Râhile Hanım ve Âdile Sultan, çocuklarının ardından yazdıkları mersiyelerde onların güzel özelliklerini anmakta; tabiat unsurları ile benzetmeler yaparak hatıralarını yaşatmaktadırlar. Sırrî Râhile Hanım, şiirinin ilk bendinde Rifat'tan nazenin bir fidan olarak bahsetmekte; üçüncü bendinde ise oğlunu, dünya bağının servi boylusu, lâle yanaklısı; annesinin ömür ağacının meyvesi olarak anmaktadır.

Nihâl-i nâzeninimden cüdâ hâlim perişândır (I. Bend)

Bu bâgın [serv-kadd bir lâ]le-ruhsârından ayrıldım

Dıraht-ı ‘ömrümün [şîrin sühan]bârından ayrıldım (III. Bend) (Açıl, 2005: 149-150)

Âdile Sultan, mersiyesinin üçüncü bendinde kızı Hayriye Sultan’ın güzel özelliklerini sıralamaktadır. Kızının tabiatının da kendisi gibi güzel, dünyada tek, “ismi gibi” hayırlı, hayırsever, her yanıyla iyi, anne-babasına uyan, tâbi olan bir “ra’nâ” olduğunu belirtmektedir.

Hulki hüsniveş cemîl ü dehrde yektâ idi

İsmi gibi hayırlı hayrı sever ra’nâ idi

Vâlideynine mutî’a her cihet zîbâ idi (III. Bend) (Özdemir, 1996: 255)

Âdile Sultan, dîvânındaki *İftirak-nâme*’sinde Hayriye Sultan’ı bir daha anmaktadır. Daha önce üç kez doğum yapan; ancak hepsini de çok küçük yaşta kaybeden şair; yetişkin olduğunu gördüğü tek çocuğu Hayriye Sultan’la özel bir bağ kurmuş olmalıdır. Aşağıdaki beyitlere göre kocası Mehmed Ali Paşa’dan kızı yadigar kalmış; şairin mahzun kalbi daima onunla eğlenmiştir. Kızından “gözümün nuru”, “üzüntülü kalbinin neşesi” olarak bahseden şair; onu arkadaşı, şefkatli bir dostu, canının parçası olarak görmüştür. Mersiyede de söylendiği gibi Hayriye Sultan’ın tabiatı da kendisi gibi güzel; hayır yapmaya istekli, merhametli, paha biçilemeyecek kadar değerlidir. Ancak o genç gül fidanı ansızın bir hastalığa tutulmuş; hastalığına da çare bulunamamıştır. Âdile Sultan’ın kızının ardından çektiği “âh”ları, “amân” dilemeleri son beyitte dile getirilmektedir.

Yâdigârı kalmış idi Hayriye Sultân bana

Kalb-i mahzûnum anınla eglenürdi dâ’imâ

Nûr-ı çeşmimdi sürûr-ı kalb-i virânım idi

Hemdem ü yâr-i şefiküm sînede cânım idi

Hüsnü hulkuveş cemîl ü pek güzel idi kızım

Hayra mâ’îl merhametli bî-bedel idi kızım

Âh kim ol nev-civân ü gül fidânım nâgehân

Uğradı bir derde asla bulmadı çâre amân (b. 8-11) (Özdemir, 1996, s.269)

1.4. Ölen Kişinin Yakınları

Sırrî Râhile Hanım ve Âdile Sultan’ın mersiyelerinde, Rifat ve Hayriye Sultan’ın geride kalan annelerinin hâlinin dile getirildiği bölümler, çekilen acıların en yoğun hâllerini barındırmaktadır. Sırrî Râhile Hanım’ın söz konusu

terci-bendinin, gönlünün kızıl bir gül goncası gibi kanla dolu olup yüz bin bahar olsa da bir daha açılmayacağını söylediği aşağıdaki vasıta beyti; İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal'ın belirttiğine göre “*Diyaribekir’de her mecmuada mestûr ve herkesçe mazbût*” olmuştur (1969: 1698).

Benim gönlüm kızıl gül goncasıveş toptolu kandır

Açılmak ihtiyâr etmez eger yüz bin bahâr olsa (Açıl, 2005: 149)

Mersiyenin ikinci bendinde bahar tasviri yapan Sırrî Râhile Hanım; bu mevsimde her tarafta nağmeler söyleyen bülbüllerin, onun dertle dolu gönlünü dinlediğinde ney gibi inleyeceğini düşünmektedir. Dördüncü bentte, şairin kandil gibi yanan yüreğinden oğlunun hasret kıvılcımının ve dumanının çıktığı; haykırışlarından gökyüzünde kat kat bahar bulutları meydana geldiği belirtilmektedir. Öyle ki Hz. Yaküb, Sırrî Râhile Hanım'ın hüznünü görse yanından ayrılacaktır¹¹. Şairin acısı o kadar büyüktür ki bu “rumuz” daima kemiklerinden ona seslenmektedir. Beşinci bentte ise şair, oğlunun ardından aşk mumunda yanan bir pervaneye dönüştüğünü; içi “dildâr” ile dolu, dışı “bî-gâne” hâlde olduğunu belirtmektedir. Sırrî Râhile Hanım, ağlayıp inlemeyi bırakamayacak bir “hasret-i hum-hâne”ye, felek kadehinden zehir içmiş bir “mestâne”ye dönmüştür.

Bu demler her taraftan nagme-sâz oldukça bülbüller

Dil-i pür-derdimi gûş etse bülbül ney gibi inler (II. Bend)

Şerâr u dûd-ı hasretdir çıkan kandil-i âhımdan

Semâda kat-be-kat ebr nev-bahâr olmuş figânımdan

Göreydi hüznümü Ya'küb firâr eylerdi yanımdan

Dem-â-dem bu rumûz eyler sadâ hep üstühânımdan (IV. Bend)

Nihânî şem'-i 'aşka yanmaga pervaneyim şimdi

İçi dildâr ile memlû tışı bî-ganeyim şimdi

Bırakmam âh u zârı hasret-i hum-haneyim şimdi

Felek câmında sem nûş etmişim mestâneyim şimdi (V. Bend)

(Açıl, 2005: 150-151)

¹¹ Hz. Yaküb, Klasik Türk Edebiyatı'nda hüznüyle, oğlu Hz. Yûsuf'un ardından gözlerini kaybedecek kadar çok ağlamasıyla anılmaktadır (Onay, 1996: 244-245). Şair de tıpkı Hz. Yaküb gibi oğlunun ardından gözyaşı dökmektedir. Sırrî Râhile Hanım'ın acısı o kadar büyüktür ki Hz. Yaküb görse, o bile bu aciya dayanamayarak şairin yanından ayrılacaktır.

Mersiyenin üçüncü ve yedinci bentlerinde Sırrî Râhile Hanım'ın mutasavvıf kimliği, anne kimliği ile birleşmektedir. Şairin “melâmet”, “Hallâc-ı Mansûr'un darağacı”, “melâmet hırkasında gizlenen üryân” gibi Melâmîlik ile ilişkilendirilen kavramları kullanması; Yasemin Ertek Morkoç'a göre “melâmî neşveye sahip olduğu ihtimalini kuvvetlendirmektedir” (2009: 178). Üçüncü bentten alınan aşağıdaki beyitte şair; “Allah için melâmet etmeyin” diye yalvarmaktadır. Çünkü o, “yâr”inden ayrılmıştır. Melâmîler ilahî aşk yolunda kınanmayı, aşağılanmayı göze almaktadır (Uludağ, 1991: 324-325). Şair de oğlunun acısıyla olgunlaşmakta; Hak yolunda yürümektedir. Kendisini, hakikat yolunda darağacından ayrılmış Mansur¹² olarak görmektedir.

Melâmet etmeyin Allâh için yârimden ayrıldım

Hakikat râhının Mansûr'iyim dârımdan ayrıldım (III. Bend) (Açıl, 2005: 150)

Mersiyenin yedinci ve son bendinde Sırrî Râhile Hanım, aşk ehline çağrıda bulunarak toplanıp da “dîvân”ı, gönlüyle halvete giren “sultân”ı, melâmet hırkasında gizlenen üryan hâlini görmelerini ister. “Riyâdan arınmış bir gönle yakışmakta” (Sevimli, 2020: 884) olan melâmet hırkası; şairin acıyla olgunlaşmış, ilahî aşka ulaşmak isteyen gönlüne uygundur.¹³ Yasemin Ertek Morkoç, bu bentteki “salâ” kelimesinin tevriyeli kullanımına dikkat çekerek cenazelerde minarelerden okunan “salâvât-ı şerife” anlamının yanı sıra “meydan okuma” anlamının da göz önünde bulundurulmasını; Sırrî Râhile Hanım'ın bu yolla aynı zamanda aşk ehline seslendiğini belirtmektedir (2009: 178).

Salâdır ehl-i 'aşka cem' olup dîvânı görsünler

Serây-ı halvete hükm eyleyen sultânı görsünler

Melâmet hırkasında gizlenen 'üryânı görsünler

Hele vaktim yok imdi Sırrî-i sûzânı görsünler (VII. Bend) (Açıl, 2005: 152)

¹² Hallâc-ı Mansûr, Klasik Türk Edebiyatı'nda pek çok şairin kendisini andığı tarihî, mutasavvıf bir kişiliktir. 858'de İran'da doğmuş; Horasan'dan Çin'e kadar olan coğrafyada vahdet-i vücûd üzerine yaptığı konuşmalarla tanınmıştır. Söylediği “*Ene'l-Hak*” (*Ben Hakk'ım*) sözü üzerine Abbasiler tarafından idam edilmiştir (Uludağ, 1997). Hallâc-ı Mansûr'un, Klasik Türk Edebiyatı'ndaki etkisi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (Demirbağ, 2018).

¹³ Sırrî Râhile Hanım'ın kullandığı “melâmet hırkasında gizlenen üryan” ifadesi; Klasik Türk Edebiyatı'nda dinî-tasavvufî şairlerde Melâmîlik'teki ibadet anlayışı ile ilişkili olarak başta Yûnus Emre (ö. 1320-1321) olmak üzere XV. yüzyılda Yusuf Hakîkî (ö. 1487-1488), XVI. yüzyılda Edincikli Ravzî (ö. 1600'den sonra), Sehâbî (ö. 1562-1563/1563-1564), Hayâlî Bey (ö. 1557), Bursalı Rahmî (ö. 1567-1568), Cenâbî (ö. 1561-1562), Ahmed Sarbân (ö. 1545-1546), Vusûlî (ö. 1592) ve Gelibolulu Âlî (ö. 1600), XVII. yüzyılda Fehîm-i Kadîm (ö. 1647) ve Sâkîb Mustafa Dede (ö. 1735-1736), XIX. yüzyılda ise Malatyalı İbrahim Tâib (ö. 1834'ten sonra) ve Şeref Hanım gibi pek çok şair tarafından kullanılmıştır (Sevimli, 2020).

Âdile Sultan, *İftirak-nâme*'sinin aşağıdaki beytinde Hayriye Sultan'ın güzel ruhunun bülbülünün cennete uçmasıyla annesini ve eşi Ali Rıza Bey'i ayrılık ateşinde yaktığını söylemektedir.

Bülbül-i rûh-ı latîfi uçdı bâğ-ı cennete

Mâder ile zevcini yandırdı nâr-ı firkate (b. 12) (Özdemir, 1996: 269)

1.5. İbret

Âdile Sultan, mersiyesinin dördüncü bendinde kızının son günlerini anlatarak onun bu hâlimden ibret alınması gerektiğini belirtmektedir. Hayriye Sultan hastalanmış, çok dert çekmiş ama bir kez "âh" dememiş, şikâyet etmemiştir. Gönlünden şükrü ve zikri eksik etmemiş; hatalı davranmamıştır. Hastalığının ilerleyen zamanlarında ömrünün sonuna geldiğini anlamış; "emr-i Hakk"a razı olarak kimseyi incitmemiştir. Dolayısıyla onun bu sabırlı ve inançlı hâli, aklı olan herkese ibret olmalıdır.

Hastalandı nice çekdi derdi bir âh itmedi

Şükr ü zikri koymadı dilden hatâyâ gitmedi

Emr-i Hakk'a râzı oldı kimseyi incitmedi

'Âkil olan anın ahvâlinde eyler intibâh (IV. Bend) (Özdemir, 1996: 256)

1.6. Dua

Âdile Sultan, mersiyesinin farklı mısralarında kızı Hayriye Sultan'ın ruhunun şâd olması ve Allah'ın cennetini ona mekân eylemesi için dualar etmektedir.

Rahmetin vâsi' ilâhi 'aşk-ı Fahr-i enbiyâ

Şâd olub bulsun kerimem Hayriyyem rûh-ı refâh (II. Bend)

Cennetü'l-Firdevsi ya Rabbi ana kıl câygâh (III. Bend)

'Âdile Firdevs'i me'vâ eylesün ana ilahi (V. Bend) (Özdemir, 1996: 255-256)

SONUÇ

Ölenin ardından söylenen hüznün ve övgü dolu şiir olarak da özetlenebilecek olan mersiye, Klasik Türk Edebiyatı geleneğinde pek çok örneği verilmiş bir türdür. Dinî uluların, padişahların, yöneticilerin ve kimi önemli şahsiyetlerin vefatı üzerine yazılan mersiyeleler; aile üyeleri, akrabalar, dostlar gibi duygusal

bağ kurulan kişiler için de kaleme alınmaktadır. Bu şiirler sevilen bir kişinin vefatı üzerine yazıldığında; kaybın oluşturduğu yas hâlinin daha yoğun bir biçimde dile getirildiği görülmektedir. XIX. yüzyılda yetişmiş önemli kadın şairlerden Sırrî Râhile Hanım'ın ve Âdile Sultan'ın çocukları için yazdığı mersiyeler, anne ve şair kimliklerinin bir kesişimi olarak ölüm acısının belki de en saf hâlini yansıtmaktadır.

Sırrî Râhile Hanım'ın terci-bent, Âdile Sultan'ın murabba biçiminde kaleme aldıkları mersiyelerinde gelenek doğrultusunda dinî-tasavvufî kavramlara başvurulmaktadır. Şairler dünyanın fâniliğini ve ölümün kaçınılmaz bir son oluşunu kabullenmekte; kaza ve kadere boyun eğmektedir. Yaşadıkları acı karşısında Allah'tan sabır istemekte; çocuklarının ruhu ve cennete gitmeleri için dualar etmektedir. Kadirilik tarikatına mensup olan Sırrî Râhile Hanım'ın mersiyesinde daha yoğun bir tasavvufî içerik bulunmaktadır. Âdile Sultan, eşini ve kızını kaybettikten sonra Nakşibendilik yolunu benimsemiş olsa da söz konusu şiirinde tasavvuf anlatımı pek bulunmamaktadır.

Sırrî Râhile Hanım, şiirinde oğlunun adını söylememekte; fiziksel özellikleri ve karakter yapısı hakkında bilgi vermemektedir. Oğlunu “kanatlarını açıp cennet bağına giden bir ruh kuşu”, “dünya bağının servi boylusu, lâle yanaklısı”, “annesinin ömür ağacının meyvesi” gibi daha soyut ifadelerle anan şairin bu üslubunun mutasavvıf kimliği ile ilişkili olduğu düşünülebilir. Âdile Sultan'ın mersiyesinde ve *İftirak-nâme*'sinde ise Hayriye Sultan'ın güzel yüzlü, iyi huylu, annesiyle ve babasıyla iyi geçinen; hastalığı karşısında metanet gösteren ve öleceğini anladığında dahi Allah'ın emrine karşı gelmeyen örnek bir genç kadın olduğu anlaşılmaktadır. Âdile Sultan'ın hanedan mensubu olması ve yazdıklarının bir tür tarihî belge niteliği taşıması nedeniyle şiirlerinde daha detaylı bir anlatım tarzını benimsediği düşünülebilir. Dolayısıyla şairin, Hayriye Sultan'ı en iyi tanıyan kişilerden biri olarak; şiir dili içerisinde kızının kişiliğini anlatması, edebiyatın ve tarihin dikkate değer bir kesişim örneğidir.

Sonuç olarak çalışmada incelediğimiz, Sırrî Râhile Hanım'ın ve Âdile Sultan'ın çocukları için yazdıkları mersiyeler; kadın, anne ve şair duyarlılığının bir ürünü olarak Klasik Türk Edebiyatı tarihi içerisinde ayrı bir yere sahiptir. İnsanlığın ölüm karşısındaki çaresizliğinin ortak acısı karşısında bu şairler, yetiştikleri İslamî gelenek doğrultusunda duygularını dışa vurmuşlardır. Şairlerin yaşadığı yas hâlinin en içten yansıması olan söz konusu mersiyeler, Rifat'ın ve Hayriye Sultan'ın isimlerini ölümsüzleştirmiş; tarihî kaynaklarda şair annelerinin aile üyelerinden biri olarak kaydedilmelerinin yanı sıra edebî bir metinde figür olarak yer almalarına da vesile olmuştur.

KAYNAKÇA

- Açıkgöz, Namık (1990). *Riyâzî Divanı'ndan Seçmeler*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Açıl, Berat (2005). *Sırrî Râhile Hanım ve Divânı*. Yüksek Lisans Tezi. Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul.
- Alkan İspirli, Serhan (2007). *Kadın Divan Şairleri ve Geleneğin Uzantısı*. Ankara: Salkımsöğüt Yayınları.
- Arslan, Mehmet (2018a). *Şeref Hanım Divânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, elektronik kitap. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59880,seref-hanim-divanipdf.pdf?0>
- Arslan, Mehmet (2018b). *Leylâ Hanım Divânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, elektronik kitap. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59881,leyla-hanim-divanipdf.pdf?0>
- Azamat, Nihat (1988). “Âdile Sultan”, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 1, ss. 382-383.
- Beysanoğlu, Şevket (1957). *Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları*. C. 2, Diyarbakır: Diyarbakır'ı Tanıtma Derneği Yayınları.
- Beyoğlu, Süleyman (2001). “Kâmil Paşa, Yusuf”, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 24, ss. 283-284.
- Bilge, Mustafa L. (2020). “Mustafa Paşa, Buşatlı”, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 31, ss. 344-345.
- Canım, Rıdvan (2016). *Divan Edebiyatında Türler*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Çakıroğlu, Tuba (2020). “Âdile Sultan Divanı'nda Ölüm”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt: 60, Sayı: 1, ss. 195-213.
- Demiralay, Mehmet (2007). *Hüdâyi-i Kadîm (16. YY) ve Divânı İnceleme-Tenkidli Metin*. Yüksek Lisans Tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Demirbağ, Ömer (2018). “Klasik Şiirimizde Hallâc-ı Mansûr”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi [ESTAD]*, Cilt: 1 Sayı: 1, s.s. 1-12
- Ekinci, Ramazan (2016). “Yûsuf Ziyâ Yozgadî'nin Vâveylâ-yı Peder yâhûd Evlâd Acısı Adlı Eseri”, *Uluslararası Bozok Sempozyumu Bildiri Kitabı (5-7 Mayıs 2016 Yozgat)*- C. 4, s. 495-516.
- Ergin, A. Ş. (1996). *Yozgatlı Mehmed Said Fenni Divanı*. Ankara.
- Ersoy, Ersen (2017). *Münirî Divânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, elektronik kitap. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56095,muniri-divanipdf.pdf?0>

- Ersoylu, Halil (1981). *Cem Sultan'ın Türkçe Divan'ı*. İstanbul: Tercüman Gazetesi 1001 Temel Eser Dizisi.
- Ertek Morkoç, Yasemin (2009). "Önce Anne Sonra Şaire: Râhile Sırrî Hanım ve Mersiyesi". *Uluslararası-Disiplinlerarası Kadın Çalışmaları Kongresi Kongre Bildirileri (Sakarya Üniversitesi 5-7 Mart 2009)*, (Haz. Baytekin vd.), Sakarya: Sakarya Üniversitesi Basımevi, s.s.173-183.
- Fedai, Harid ve Azgın, Bekir (1993). *Kayta-zâde Nâzım Efendi: Ruh-ı Mecruh Şiirler*. İstanbul: Boyut Matbaacılık.
- Gariper, Cafer (2005). "Âkif Paşa ve Torunu İçin Yazdığı Mersiye Üzerine Bir Değerlendirme", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 3, s.s. 51-70.
- Gülner, Özlem (1996). *Hüsâm-zâde Feyzî Dîvânı İnceleme-Metin*. Yüksek Lisans Tezi. Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Gülüm, Emrah (2023). "Klasik Türk Edebiyatında İlk Mersiye: Hamza Bey Mersiyesi". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 30, s.s. 237-253.
- Hamami, Erdal (2001). *Râmî Dîvânı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Harmancı, M. Esat (2017). *Süheylî Dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, elektronik kitap. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55750,suheyli-divanipdf.pdf?0>
- İnal, İbnü'l-Emin Mahmut Kemal (1969). *Son Asır Türk Şairleri*. C. 3, İstanbul: MEB Basımevi.
- İpekten, Haluk (2019). *Nâ'îli-i Kadîm Dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, elektronik kitap. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/67155,naili-i-kadim-divanipdf.pdf?0>
- İsen, Mustafa. (1994). *Acıyı Bal Eylemek -Türk Edebiyatında Mersiye-*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kaya, Bayram Ali (2017). *Azmizâde Hâletî Dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, elektronik kitap. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56159,azmizade-haleti-divanipdf.pdf?0>
- Kayaokay, İlyas (2019). "Ziver Paşa-zâde Yusuf Bahâeddin'in Torunu İçin Yazdığı Mensur Bir Mersiye: Sünûsî-i Asgar", *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 3 (1), s.s. 161-170.
- Kazan Nas, Şevkiye (2021). "Pandeminin Söz Olup Dile Dökülmesi: Klâsik Türk Edebiyatında Salgında Ölen Kız Çocukları ve Kadınlar İçin Yazılmış

Şiirler”, *Litteraturca-Journal of Turkish Language and Literature*, S. 7 (2), s.s. 402-428.

Kolay, Arif (2017). “Hayırsever, Dindar, Nazik ve Şâire Bir Padişah Kızı: Âdile Sultan”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, S. 12 (2), s.s. 1-33.

Korkusuz, Şefik (2005). *Diyârbekirli Şâir Sırrî Hanım’ın Dîvânı*. İstanbul: Kent Yayınları.

Kutlar Oğuz, Fatma Sabiha (2017). *Arpaemîni-zâde Mustafâ Sâmî Dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, elektronik kitap.

<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56084,arpaeminizade-mustafa-sami-divanipdf.pdf?0>

Mazdak, F. (2000). *Sultan II. Mahmud’un kızı Âdile Sultan*. İstanbul: Çamlıca Kültür ve Yardım Vakfı Yayınları.

Mengi, Mine (1983). “Eski Edebiyatımızın Mersiyelerine Toplu Bir Bakış”, *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları*, Prof. Dr. Harun Tolasa Özel Sayısı, s.s. 91-101.

Mermer, Ahmet ve Koç Keskin, N. (2005). *Eski Türk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Mermer, Ahmet (2020). *Karamanlı Aynî Dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, elektronik kitap. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/78478,karamanli-ayni-divanipdf.pdf?0>

Okuyucu, Cihan (1996). *Cinânî: Hayatı-Eserleri ve Dîvânı’ndan Seçmeler*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Okyay, Ercan (2005). *Senîh-i Mevlevî Divanı*. Yüksek Lisans Tezi. Çanakkale 18 Mart Üniversitesi, Çanakkale.

Onay, Ahmet Talat (1996). *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, (Haz. Cemal Kurnaz). Ankara: MEB Yayınları.

Özdemir, Hikmet (1996). *Âdile Sultan Divanı*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi.

Özger, Yunus (2011). “Yusuf Ziyâ Yozgadî ve Temaşa-yı Celâl-i Hüdâ Adlı Eseri”, *Karadeniz Araştırmaları*, S. 28, s. 116-117.

Özgürbüz, Merve Esra (2021). “Polisiye Romanın Geleneksel Yapısını Sürdüren Bir Seri: Ayçöreği Dedektiflik Bürosu Üçlemesine Feminist Bir Eleştiri”. *Kadın Odağında Toplumsal Cinsiyet Disiplinlerarası Yaklaşımlar* (Ed. Mihrican Aylanç). Lefkoşa: Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi/Cyprus International University, s.227-244.

- Parlatır, İsmail (2004). “Tanzimat Şiiri”, *Büyük Türk Klasikleri*, C.8, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Saraç, Yekta (2016). *Bursalı Mehmed Tahir-Osmanlı Müellifleri*. C. 2. Ankara: TÜBA Yayınları.
- Sazyek, Hakan; Bayındır, Tolga; Sazyek, Esra (2014) (Haz.). *Nijad Ekrem ve Tefekkür-Recaizade Mahmud Ekrem Bütün Eserleri 1*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Sevimli, Erdem (2020). “Klasik Türk Şiirinde Melâmî İbadet Anlayışının Şiirsel Terennümleri”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 25, s. 867-916.
- Sunay, Serap (2019). “Mehmed Ali Paşa, Damad”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.-Ek 2, s. 216-218.
- Sungurhan, Aysun (2017). *Beyânî Tezkiresi (Tezkiretü’ş-Şu’arâ)*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, elektronik kitap. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55835,beyani-tezkiresipdf.pdf?0>
- Toprak, M. Faruk (2004). “Mersiye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 29, s.s. 215-217.
- Turan, Lokman (1998). *Yenişehirli Avnî Bey Divanı’nın Tahlili (Tenkitli Metin) Encümen-i Şuarâ ve Batı Tesirinde Gelişen Türk Edebiyatına Geçiş*. Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Uludağ, Süleyman (1991). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Marifet Yayınları.
- Uludağ, Süleyman (1997). “Hallac-ı Mansûr”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.15, ss. 377-381.